

Rutkowski, Henryk

"Zabytki sztuki w Polsce : inwentarz topograficzny IV : powiat piotrkowski, woj. łódzkie", Warszawa 1950 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 43/2, 380-386

1952

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

znajdują się jedynie listy do Wężyka, czy też i listy jego samego, a jeśli tak, czy są to kopie czy bruliony. Narazając się na zarzut pedanterii podaje przykład. Edytorka pisze: „Resztę listów łączymy w trzy grupy: kilka z młodszych lat Wężyka (F. Bentkowskiego, L. Osińskiego, F. Łasowskiego), w których drga jeszcze zainteresowanie literaturą i zadrażniona ambicja niefortunnego teoretyka dramatu, kilka listów starzejącego się i pewnym ruchem zgarniającego hołdy literata, którego stać na wyrozumiałość“ (str. 78). Z pierwszych słów można tu sądzić, że są to listy do autora „Okolic Krakowa“, dalsze słowa budzą wątpliwość (bo czyż w listach Bentkowskiego czy Osińskiego może drgać zadrażniona ambicja Wężyka?), reszta zaś zdania mówi chyba już wyraźnie o listach samego poety.

Wydawca „Projekt związku filantropów“ może powinien był przytoczyć literaturę traktującą o owym „związku“, a więc prace Muczkowskiego: „O związku filantropijnym w Krakowie“, K. Bartoszewicza: „Feliks Oraczewski, inicjator Komisji Edukacyjnej“ i Skorzepianki: „Feliks Oraczewski“.

W wydaniu korespondencji K. Estreichera a zwłaszcza korespondencji Maciejowskiego (Sewera) dość niekonsekwentnie zastosowano odsyłacze rzeczowe przy wymienionych w tekstach nazwiskach, przy jednych je dając, przy innych zaś nie. Edytorka listów Maciejowskiego niesłusznie chyba zakwestionowała formę nazwiska „Imeretyński“; ta właśnie forma jest powszechnie stosowana w polskiej literaturze. Nietrafny jest też odsyłacz przy tym nazwisku (str. 99). Trzeba było podać, że był to w latach 1897—1900 generał-gubernator warszawski i reprezentował na tym stanowisku kurs rzekomo łagodniejszy, co w dużej mierze polegało na flircie ze sferami polskiej arystokracji — wtedy odpowiedni ustęp listu będzie bardziej zrozumiały. Wydawca listów Siemkiewicza pozostawił nierozwiązany skrót „Edward Lub.“ (str. 105), jest tu chyba mowa o Edwardzie Lubowskim. Wydawca „Powinności m. Turzyska“ podał zbyt wąską definicję słowa „palet“ (str. 16).

Mimo wypowiedziane zastrzeżenia, w dużej mierze odnoszące się zresztą do szczegółów, trzeba jeszcze raz podkreślić pożyteczność biuletynu „Ze skarbcza kultury“, z bogactwa on bowiem zbyt słaby wciąż nasz dorobek w zakresie wydawnictw źródłowych i stanowi warsztat kształcący nowe kadry edytorskie.

J. Michalski

Zabytki sztuki w Polsce. Inwentarz topograficzny IV. Powiat piotrkowski, woj. łódzkie. Praca zbiorowa. Biuro Inwentaryzacji Zabytków, Warszawa 1950, s. 345, il. 335, mapa.

Inwentarze zabytków sztuk plastycznych, będące zestawieniem obiektów zabytkowych czy to jakiegos obszaru czy jakiegos rodzaju, mogą w bardzo wielu wypadkach zastąpić autopsję tych obiektów, ponieważ zawierają opis ich aktualnego stanu, a ewentualnie także fotografie i zdjęcia pomiarowe. Ponadto zawierają one analizę stylistyczną zabytków, której historyk zwykle nie jest w możności sam dokonać. Ze względu na potrzeby historyka inwentarz topograficzny powinien obejmować jak najszerszy zakres zabytków tj. i takie, które tylko w niewielkim stopniu mają wartość artystyczną lub nawet są jej całkowicie pozbawione (np. urządzenia przemysłowe). Poza dokładnym opisem obiektów zabytkowych historyk chciałby znaleźć w inwentarzu wiadomości o ich topograficznym rozmieszczeniu,

a więc plany; zresztą rozplanowanie osiedli może również stanowić pewien rodzaj zabytków sztuki. Wreszcie inwentarz powinien zawierać historię danych obiektów, opracowaną na podstawie źródeł pisanych i analizy stylistycznej.

Omawiana praca jest czwartym tomem w systematycznej serii inwentarza topograficznego zabytków sztuki w Polsce, publikowanego powiatami. Tom I obejmuje powiat nowotarski (opracował T. Szydłowski, 1938), tom II — pow. rawsko-mazowiecki (W. Kieszkowski, 1939), tom III — pow. żywiecki (J. Szablowski, 1948). Inwentarz piotrkowski jest dziełem zbiorowym, którego opracowywanie zostało zapoczątkowane na obozie naukowym studentów historii sztuki w Sulejowie w r. 1948, a później było kontynuowane przez zespół, składający się w większości z młodych pracowników naukowych. W sporządzaniu poszczególnych tekstów wzięli także udział dwaj historycy: prof. A. Gieysztor opracował uwagi geograficzno-historyczne, zaś doc. S. Herbst — ustępy o lokacjach i planach miast. Inwentarz zawiera: słowo wstępne prof. S. Lorentza, przedmowę omawiającą przebieg prac inwentaryzacyjnych, obszerny wstęp (uwagi geograficzno-historyczne oraz przegląd materiału zabytkowego), właściwy inwentarz zabytków rozmieszczonych w 79 miejscowościach powiatu (układ miejscowości alfabetyczny), streszczenie francuskie, indeks osób i miejscowości, na końcu mapę rozmieszczenia zabytków architektury. Już tu trzeba podkreślić, że inwentarz piotrkowski w dużej mierze odpowiada potrzebom historyków. Zgodnie z brzmieniem „Zasad polskiego inwentarza zabytków sztuki“¹ uwzględnia on wszelkiego rodzaju zabytki ruchome i nieruchome, nie tylko posiadające pewną wartość artystyczną, lecz także mające „ogólnopolskie lub lokalne znaczenie historyczne i kulturalne“. Praca ta omawia zabytki powstałe do połowy w. XIX, jednak w niektórych wypadkach mówi o dziełach późniejszych. Uwzględnia ona także ważniejsze zabytki nieistniejące, znane z opisów, widoków czy planów. Również dodatnim zjawiskiem są w inwentarzu plany kilku osiedli, ale tu zaczyna się zastrzeżenie, ponieważ nie podano podziałek tych planów (z wyj. planu Gorzkowic). Poza tym ilość reprodukowanych planów należało zwiększyć przynajmniej o plan Rozprzy.

We wstępnych uwagach zostały zwięźle przedstawione geograficzne i topograficzne warunki powiatu piotrkowskiego, a następnie rozwój osadnictwa, dzieje gospodarczo-społeczne i administracyjne tego obszaru. Nie ma podstaw do utrzymywania, że klasztor norbertanów w Witowie został założony przed 1179 r. (s. 15), chociaż jest to prawdopodobne². Klasztor witowski został ufundowany przed założeniem klasztoru w Busku, do którego z Witowa sprowadzono zakonnice i zakonników, a więc fundacja jego nastąpiła przypuszczalnie na kilkanaście lub kilka lat przed r. 1185. Poza tym trudno się zgodzić ze zdaniem (s. 16), że po lokacji Wolborza, która odbyła się w r. 1273³, pozostałe osady targowe powiatu uzyskują prawo miejskie znacznie później (zob. niżej).

Przegląd materiału zabytkowego rozpoczyna omówienie planów osiedli (s. 21—2).

¹ Państwowy Instytut Sztuki. Warszawa 1948.

² Por. R. Grodecki: Dzieje klasztoru w Busku. Rozpr. A U. whf 57, 1914, s. 7—8. Fundator klasztoru Wit nie mógł zostać w r. 1179 biskupem płockim, ponieważ jego poprzednik na katedrze w Płocku, Lupus, brał udział w zjeździe łączącym 1180 r. Przynależności rodowej Wita nie da się określić (Pol. St. Biogr. VI 163).

³ Właściwie jest to rok wydania przywileju egzempcyjnego.

Plan samorodny dawnych osad targowych, owalnicowy lub widlicowy, zachował się w Wolborzu, Sulejowie i Gorzkowicach; ślady jego istnieją w Piotrkowie i Kamiensku. W późniejszym średniowieczu uległy regularnemu rozplanowaniu Rozprza i Piotrków, w czasach nowszych rozplanowano Grocholice, stanowiące jedno z najbardziej harmonijnych rozwiązań małomiasteczkowych w Polsce XVI—XVIII w., i Bełchatów. Na rozplanowanie dzielnic miejskich w ostatnim stuleciu w Piotrkowie, Rozprzy, Gorzkowicach i Kamiensku zasadniczy wpływ wywarło przeprowadzenie kolei warszawsko-wiedeńskiej (1846 r.). Formy typowe wsi stanowią na terenie powiatu wsie przydrożne, nieliczne owalnice i ulicówki oraz dominujące ilościowo osiedla nowe: kolonie sznurowe i kolonie rozproszone (samotnie), pochodzące z przełomu XIX/XX w.

Ze wszystkich działów sztuki są w powiecie piotrkowskim najbardziej interesujące zabytki architektury. Nie ma już śladu po budowlach romańskich (dawne opactwo cystersów w Sulejowie leży w pow. opoczyńskim), a zabytki architektury gotyckiej zachowały się nielicznie, na ogół gruntownie przebudowane lub we fragmentach (najlepiej zachowana fara w Piotrkowie). Jediną świecką budowlą gotycką (pominąwszy fragmenty obronnego muru Piotrkowa) jest wieża w Witolwie, pochodząca z dawnego obwarowania klasztoru (ok. 1470). Więcej zabytków pochodzi z okresu przejściowych form stylowych między gotyką a barokiem (XVI i XVII w.). Gotycko-renesansowy jest zamek w Piotrkowie, najciekawszy zabytek architektury świeckiej na terenie powiatu, zbudowany w latach ok. 1511—21⁴. Dalsze budowle świeckie, to nieistniejący ratusz trybunalski w Piotrkowie (prawdopodobnie z ok. 1580 r.), zamek w Bykach⁵, a wreszcie późnobarokowy pałac biskupów kujawskich w Wolborzu ze wspaniałym parkiem (2. poł. XVIII w.). Z w. XVIII pochodzi również kościół jezuitów w Piotrkowie, który jest „jednym z nielicznych na terenie Polski dobrych przykładów barokowego powiązania z architekturą rzeźby, malarstwa i urządzenia wnętrza“ (s. 25). Stosunkowo dość licznie zachowały się w powiecie dawne dwory i zabudowania gospodarcze. Ich starsza grupa pochodzi z XVIII w. i obejmuje budynki głównie drewniane. Z drewnianych kościołów zachowało się dziewięć, najstarszy z 1584 r. (Wola Grzymalina).

W dalszym ciągu przeglądu zabytków są omówione: rzeźba, malarstwo, urządzenia wnętrz kościelnych, naczynia, szaty i sprzęty liturgiczne oraz inne zabytki przemysłu artystycznego. Warto wspomnieć, że obraz Zaśnięcia Matki Boskiej w piotrkowskiej farze, uważany dotychczas za dzieło włoskie sprowadzone do Polski przez Bonę, jest prawdopodobnie wytworem lokalnego warsztatu cechowego z ok. 1510 r. (s. 34—5). Miedziany (nie „srebrny“) pacyfikał gotycki z Sulejowa (s. 40) pochodzi — jak to wykazał Z. Świechowski⁶ — z końca XV lub początku XVI w.

Na właściwy inwentarz składają się opisy poszczególnych zabytków wraz z ich analizą stylistyczną i krótkim podaniem historii, a poza tym bogaty materiał ilustracyjny: fotografie, rysunki, plany i zdjęcia pomiarowe. Inwentarz podaje również bibliografię zabytków. Pod ilustracjami zdarzają się błędne napisy (np. fig.

⁴ Zbliżone do wawelskich kamienne portale i obramienia okienne powstały w latach ok. 1520—35.

⁵ Jak podaje Pol. Śl. Biogr. (III 166), pierwotny zamek w Bykach, gotycki o czterech wieżach, został przebudowany na renesansowy w 1604 r.

⁶ Ochrona Zabytków. IV 1951, s. 224.

42, 102), które jednak łatwo można poprawić w oparciu o tekst. Gorzej jest z błędami w tekście, we wstępach historycznych. Jako główną przyczynę powstania tych błędów trzeba wskazać, że nie wykorzystano wszystkich wydawnictw źródłowych i opracowań historycznych, które dotyczą poruszonych w inwentarzu zagadnień⁷. Zamiast sięgać do źródeł korzystano często z mało krytycznych przekazów pośrednich. Szczególnie dotkliwie daje się odczuć pominięcie pracy Mitkowskiego o klasztorze sulejowskim⁸, opublikowanej w czasie przygotowywania inwentarza do druku. Ponadto brakło autorom — historykom sztuki — przygotowania historycznego *sensu strictiori*, przeto nie zawsze mogli dokonać właściwej interpretacji danych źródłowych⁹.

Krótki szkic dziejów Piotrkowa, poprzedzający opis jego zabytków, zaczyna się od stwierdzenia, że pierwsza wzmianka o tej miejscowości pochodzi z 1217 r. (s. 154). Następne zdanie, iż dokument z r. 1306 wymienia Piotrków jako osadę targową, jest błędne, ponieważ o opłacie targowego w Piotrkowie mówi się dopiero w 1318 r. Natomiast już w dokumencie z 1313 r. Piotrków występuje jako miasto — *civitas*¹⁰. Nie można twierdzić, że właśnie już w tym roku posiadał on pełnię niemieckiego prawa miejskiego, ale jest to bardzo prawdopodobne. Z urządzeń miejskich powstał na pewno w XIV w. mur warowny, którym otoczył miasto Kazimierz Wielki; w r. 1373 słyszymy o sołtysie piotrkowskim, zaś w r. 1394 o notariuszu. Ponieważ w 1404 r. Piotrków otrzymał prawo magdeburskie, należy sądzić, że przedtem (przypuszczalnie przed r. 1313) został lokowany na prawie średzkim, na jakim były lokowane miasta sąsiednie: Wolbórz, Sulejów, Rozprza. Tę hipotezę potwierdza dokument z 1388 r., którym Władysław Jagiello nadaje mieszczanom sulejowskim takie swobody, jakie posiadają mieszczanie w Piotrkowie¹¹.

Plan Piotrkowa wykazuje ślady dwóch owalnic. Mniejsza z nich (długości ok. 300 m), położona na cyplu tarasu w widłach Strawy i Strawki, weszła w obręb murów miasta lokacyjnego. Większa owalnica (dł. ok. 700 m), leżąca na wschodnim brzegu Strawy na terenie zalewowym, skoro straciła znaczenie placu targowego, uległa nieregularnej zabudowie. Dopiero wówczas mógł powstać na jej terenie (określanym jako przedmieście lub Wielka Wieś) zamek czy dwór królewski. Pierwsze potwierdzenie istnienia zamku (grodu) w Piotrkowie znajdujemy w przywileju koszyckim 1374 r., lecz topograficzne usytuowanie tej warowni nie jest wiadome. Wbrew zdaniu inwentarza (s. 235-6), kronika Janka z Czarnkowa nie mówi o zamku, ale o obronnym murze miejskim. Powodem fałszywej interpretacji tekstu jest w tym wypadku wprowadzenie błędnej interpunkcji przez wydawcę¹², natomiast odniesienie tej wzmianki do 1347 r. stanowi oczywiście nieporozumienie. Od 1503 pojawiają się w metryce koronnej wzmianki o dworze królewskim na terenie Wielkiej Wsi, a w r. 1510 słyszymy po raz pierwszy o znajdującej się tam wieży. Tą szesnastowieczną wieżą jest zamek do dziś istniejący, zbudowany,

⁷ Przeprowadzono natomiast liczne kwerendy archiwalne.

⁸ J. Mitkowski: Początki klasztoru cystersów w Sulejowie. Poznań 1949.

⁹ Jednak należy zapisać na ich dobro, że niekiedy w wypadku różnych wersji dotyczących jakiegoś faktu, przytaczają bez komentarzy wszystkie.

¹⁰ Mitkowski: o. c., s. 342, 343.

¹¹ Ibid., s. 360—1.

¹² N. b. wszystkie dotychczasowe wydania kroniki Janka, jak i jej polskie tłumaczenie przez Zerbilę, pozostawiają wiele do życzenia.

a raczej odbudowany w nowym kształcie w latach ok. 1511-21¹³. Oprócz tego wiemy o innym jeszcze dworze królewskim w Piotrkowie. Był to dwór drewniany zwany Bugaj (inaczej: „na Bugaju“), wzniesiony za miastem pod lasem przez starostę piotrkowskiego Żochowskiego w czasach Zygmunta Augusta¹⁴. Trudno jest dzisiaj rozstrzygnąć, czy dwór ten znajdował się dość blisko miasta na terenie tzw. ogrodu królewskiego (obszar na pd.-wsch. od miasta, na lewym brzegu Strawy), jak to utrzymywano w 2. poł. XIX w. Jeszcze obecnie znajdują się tu cegły i kamienie, będące relikdami jakiejś dawnej budowli, ale nie wiadomo, czy są to pozostałości — jak twierdzono — fundamentów i piwnic dworu królewskiego. Jeśli zaś chodzi o wspaniały dwór Piotra Tomickiego, to był on zbudowany na terenie Wielkiej Wsi¹⁵, więc nie jest słuszne lokalizowanie Tomiczyny na południe od przedmieścia Sieradzkiego, w miejscu dzisiejszej ul. Tomickiego (s. 160).

Według późnej tradycji, której nie zna jeszcze Długosz, fundatorem kościoła farnego w Piotrkowie (a nawet założycielem miasta) miał być słynny Piotr Włostowic. Fakt, że fara piotrkowska pobierała na pocz. XVI w. dziesięciny z kilku wsi pod Skrzynnem, należącym od dawna do rodu Łabędziów, wcale nie jest wystarczającym tego dowodem¹⁶, zaś późne powstanie tradycji skłania do przypuszczenia, że jest ona fałszywa. Natomiast zjawisko, że jeszcze w XVI w. opactwo witowskie pobierało dziesięciny z części ról miejskich oraz z łąnów kmiecyh ośmiu wsi parafii piotrkowskiej, pozwala na wysunięcie bardzo prawdopodobnej hipotezy, iż teren Piotrkowa i okolicy należał pierwotnie do parafii w Witowie¹⁷. Piotrkowski kościół parafialny powstał najpóźniej w okresie lokacji miasta, a jego istnienie jest po raz pierwszy potwierdzone w 1349 r.¹⁸. Drugą z kolei świątynią w Piotrkowie — kościół dominikanów (s. 184) ufundował niewątpliwie Kazimierz Wielki, co stwierdzają Janko z Czarnkowa i Długosz¹⁹.

Następujące zabytki Piotrkowa zostały pominięte w inwentarzu: 1. Bóżnica murowana, której budowę rozpoczęto w 1791 r. Poprzednia drewniana istniała w 1. 1689—1740²⁰. 2. Cerkiew prawosławna murowana z 1848 r. Według Witanowskiego²¹ została ona przebudowana z unickiej kaplicy cmentarnej, a potwierdza to w pewnej mierze kamienna tablica nagrobkowa Dymitra Bożewskiego (zm. 1817) i jego żony Anny z Duzów (1803), zachowana w ziemi w pobliżu zachodniej ściany cerkwi. 3. Kapliczka murowana z XVIII w. przy ul. Krzywej 14.

¹⁴ Pol. Sl. Biogr. I 425; B. Paprocki: Herby rycerstwa polskiego, 1858, s. 818.

¹⁵ A. Gwagnin: Sarmatiae Europaeae descriptio. 1578, fol. 63; Paprocki: o c., s. 348.

¹⁶ Matricularium Regni Poloniae summaria IV nr 5370, 8054; S. Hosius: Vita Petri Tomicii; Stanisław Hosii epistolae, I s. 166.

¹⁷ Por. M. Friedberg: Ród Łabędziów. Roczn. Tow. Herald. VII 1924—25, s. 64—5.

¹⁸ W Witowie już przed przybyciem norbertanów istniał kościół parafialny św. Marcina. Mitkowski: o. c. s. 331; A. D. J. Kraszewski: Życie świętych zakonu premonstratorskiego, II s. 318.

¹⁹ Ówczesnemu plebanowi Friczco błąd drukarski (?) zmienił imię na Friercone (s. 160).

²⁰ M. P. H., II s. 624; J. Długosz: Hist. Pol. III s. 324. Daty fundacji przytoczone przez inwentarz należy uznać za nieudowodnione.

²¹ M. Feinkind: Dzieje Żydów w Piotrkowie i okolicy, s. 30—1.

²² Przewodnik po Piotrkowie, s. 90—1.

Rozprza (s. 263—4), czoło opolne a potem także stolica kasztelanii, jest poświadczona w bulli Innocentego II z 1136 r. Mówi o niej również falsyfikat mogileński. Wbrew twierdzeniu inwentarza położenie grodu kasztelańskiego nie jest trudne do ustalenia (zrobił to np. Potkański). Grodzisko znajduje się w odległości ok. 1,5 km na wschód od osiedla i ok. 0,4 km na północ od drogi Rozprza — Łochyńsko. Położone jest na prawym brzegu rz. Luciąży, na podmokłej łące²². Różpierska osada targowa została lokowana na prawie średzkim przed r. 1372, w którym to roku mówi się o sprzedaży wójtostwa w Rozprze. Kościół w tym mieście jest wymieniony dopiero w 1406 r.²³, ale wezwanie kościoła (św. Wojciech) oraz wczesne znaczenie Rozprzy jako ośrodka administracyjnego pozwalają na domysł, że świątynia różpierska powstała już w czasach Krzywoustego (obecna budowa pochodzi z w. XVIII—XX).

Dalsze błędy inwentarza wymagają następujących sprostowań: Dwór w Mierzyńcu, najciekawszy tego typu obiekt na terenie powiatu (s. 136), spłonął w kwietniu 1947 r. Wieś Milejów (s. 140) została nadana klasztorowi cystersów w Sulejowie zapewne w latach 1176—1178. W 1282 r. wieś jest lokowana na prawie niemieckim i prawdopodobnie jednocześnie cystersi fundują w niej kościół²⁴. W l. 1442—1628 (s. 154) odbyły się w Piotrkowie 22 synody prowincji gnieźnieńskiej²⁵. Klasztorne budynki franciszkańskie (s. 234), zamienione na koszary po rozebraniu kościoła w 1874 r., spłonęły we wrześniu 1939 i wkrótce potem zostały rozebrane (pozostały tylko dolne partie murów). Mieszczanin piotrkowski A. Szydłowski miał w l. poł. XVI w. uposażyć ziemią szpital św. Trójcy (s. 235) i wskutek tego uważany jest niesłusznie — jak to już Witanowski podkreślił — za fundatora szpitala. Ostatni odcinek miejskiego muru warownego (z wyj. fragmentów do dziś zachowanych) został rozebrany w pn.-wsch. części jego obwodu w 1875 r. (s. 243). Nieistniejący ratusz (s. 244) był przypuszczalnie odrazu wzniesiony dla trybunału koronnego i chyba już przed 1611 r. jemu służył. Lokacja Sulejowa (s. 272—3) nastąpiła w l. 1279—1292, ale kościół św. Floriana ufundowano może jeszcze w końcu XII w.²⁶. Błędna wiadomość (s. 311), że w r. 1357 Wolbórz został przeniesiony na prawo magdeburskie, wynika z niewłaściwej interpretacji tekstu odnośnego dokumentu, który dotyczy sprzedaży wójtostwa w tym mieście. Kościół w Wolborzu powstał w l. 1148—1215²⁷. Błędem stosunkowo niewielkim, lecz powtarzającym się wielokrotnie, jest datowanie wiadomości zaczerpniętych z Liber Beneficiorum Łaskiego na r. 1521. Wymienione dzieło powstało w l. 1511—1523, w tym dekanat tuszyński został opracowany raczej przy końcu tego okresu. Na karb braku jednolitej w szczegółach redakcji trzeba zapisać nie tylko znajdujące się gdzieś rozbieżności poglądów, jak w sprawie daty lokacji Wolborza

²² Średnice grodziska wynoszą ok. 40 x 32 m; jest ono w części zniwelowane. Ułamki ceramiki znalezione na jego powierzchni określił dr Z. Rajewski jako pochodzące z XI—XIII w.

²³ I. Kapica-Milewski: Herbarz, s. 69, 70.

²⁴ Mitkowski: o. c., s. 44—47, 331. Przedtem Milejów należał do parafii witońskiej.

²⁵ Tylko o tej liczbie synodów mamy pewne wiadomości. P. Kałwa: Rys. historyczny prowincjonalnego ustawodawstwa synodalnego. Księga pam. Fulmana, I s. 143 n.; J. Korytkowski: Arcybiskupi gnieźnieńscy, II—III.

²⁶ Mitkowski: o. c., s. 262—4; A. Gieysztor: rec. w Kw. Hist. LVII, 1949, s. 196.

²⁷ S. Arnold: Władztwo biskupie na grodzie wolborskim, s. 3. — Reprodukowany w inwentarzu plan Wolborza (fig. 316) został wykonany w 1829 r.

(s. 16 i 311), lecz także fakt, że pozytywne wzmianki dotyczące historii wsi spotykamy tylko w trzech miejscach (Byki, Milejów, Parzno).

W zamknięciu niniejszej recenzji można, mimo omówionych błędów i braków, ocenić inwentarz piotrkowski dodatnio. Przynosi on informacje o zabytkach, które w większości były dotychczas nieznanne albo znane jedynie z prac nienaukowych. Informacje opisowe są zwięzłe lecz dość dokładne, materiał ilustracyjny przedstawia się analogicznie. Ocenę analizy stylistycznej należy pozostawić historykom sztuki.

H. Rutkowski